

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כז, תשל"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מחיי המלים

קנת. ריאיון

בז' בתשרי אתת-מ לחורבן, היא תרס"ט, מופיע 'הצבי'
לראשונה בתור 'עתון יומי'. 'עורך הראשי: א' בן-יהודה,
העורכים: חמדה בן-יהודה, בן-אבי'.

במאמר ראשי, שכותרתו 'היום - אם בקולי תשמעו', קושר
א' בן-יהודה כתרים ל'חשמה' (בשם 'חושמה' קרא בן-יהודה
לחוקה של תנועת הטורקים הצעירים, שהצליחו במהפכתם
ב-1908, תרס"ח, ונתנו תוקף מחדש לחוקה מ-1876. חשמה
- ראשי תיבות של 'חוקת שלטון מוגבל' בתוספת ה' הנקבה.
ראה חוברתי על חידושי המלים של אליעזר בן-יהודה,
עמ' סה, הערה 6, בקונטרס המקובץ 'על חידושי מלים').
בתוך שאר דבריו אומר בן-יהודה:

עתה הנה באה ונהיתה הנבואה אשר נזרקה לא מפיו של
הרצל בלבד, אלא גם מפיו של משיח צדקנו בעצמו, באותו הראיון
(אינטרוויו בלעז) שהיתה (צ"ל שהיה. ר"ס) לו לר' יהושע בן לוי
אתו. שם בין המצורעים והמרעים בעיר רומא, כשהראה לו
המשיח את הפצעים והחבורות שעל כל גופו וענה לו על השאלה
אימתי קץ הפלאות:

היום - אם בקולו תשמעו. (עיין סנהדרין צח - ר"ס).

במילון בן-יהודה עמ' 6309 מוגדרת המלה רְאִיוֹן
(בניקוד זה) במשמעה התלמודי: 'כמו רְאִיָּה במשמ' ראית

פני האל ברגל"; במשמע ספרות ימי הביניים: "בקור לראות פני מלך ושר"; ובמשמע חדש (עם סימן 'חדשים שחדשו אחרים'): התקבל האדם לשמיעת דברו אצל מלך ושר, audience ... נוהג בספרות ובדבור.

ראה גם מה שכתבתי בעניין זה בחוברתי 'לשון בתחייתה' עמ' כח-כט.

קנט. משטרה

ב'הצבי' היומי מכ"ח תשרי אתת"מ לחורבן (תרס"ט) מפרסם בן אבי (הוא איתמר בן אבי, בנו בכורו של אליעזר בן-יהודה מאשתו הראשונה, דבורה) מאמר ושמו 'מי יודע'. במאמר מספר בן אבי על מה שראה בארץ לאחר שעשה בחר'ל חמש שנים. בין השאר אומר בעל המאמר:

אים הימים הרעים? ימי המשטרה וה'בקשיש' אים ימי הפחד, ימי השנאה בין עם לעם? אינם, כי לתורקיה נתנה חֲשֶׁמָה. המלה משטרה ציינה במילון בן-יהודה בסימן חידושי בעל המילון, והגדרתה שם:

שלטון השוטרים וקבוץ כל השוטרים יחד, police ... על חשמה ראה לעיל ברשימה על ריאיון.

קס. ימייה

ב'הצבי' היומי מכ"ח תשרי תרס"ט הובאה הידיעה שלהלן, תחת הכותרת: הוורה הצרפתית, המלה וורה שימשה שנים רבות בעיתוני היישוב בהוראת 'משרת וזיר. מחלקה אחת ממחלקות הנהגות המדינה, שוזיר ממונה עליה.

(על וזרה וזויר עיין בחוברתי על חידושי המלים של א' בן-יהודה, בקונטרס המקובץ 'על חידושי מלים' עמ' עה).
בידיעה נאמר:

נמנה האדון אלפרד פיקרד (לא שר הצבא פיקר) לשר הימיה, במקום שר הימיה הקודם האדון נסתון תומסון.
המלה ימיה צוינה במילון בן-יהודה בסימן חידושי מחבר המילון והגדרתה שם:

כלל הספינות והמלחים וכו' של מדינה, ובפרט ימיה של מלחמה, כח הים של מדינה Marine ...

מילון בית-הספר¹

(רם) "מילון בית-הספר" לאברהם אבן-שושן ראשון הוא בסוגו בעברית, ואולם מעשה ראשונים זה אינו מעלתו היחידה. ניסיונו הרב של המחבר במילונות העברית הניב גם הפעם פרי לתפארת, מילון שכולו מלאכת מחשבת.
במה הוא שונה "מילון בית-הספר" ממילונו הגדול של אבן-שושן?

ראשית, אוצר המלים. במילון הגדול למעלה מ-70.000 ערכים וערכי משנה, ואילו פאן כ-15.000 בלבד. הדבר מלמד עד כמה החמיר המחבר עם עצמו בבחירת החומר, שראוי להביאו במילון מיוחד לתלמידים.

1. אברהם אבן-שושן, "מילון בית-הספר", הוצאת "קריית-ספר" ירושלים, 1976, 576 עמ'.

שנית, ההגדרות. לא ראי הגדרת מלה במילון של גדולים כראי הגדרתה במילון של קטנים. למשל, מלת אָב מוגדרת במילון הגדול כך: "הזכר בהורים, איש ביחס אל בנו או אל בתו (אל בנו או אל בנותיו)"; ובמילון בית-הספר: "איש שיש לו ילד (ילדים)". או, למשל, אָבֻקָדוּ – במילון הגדול: "עץ פרי טרופי ממשפחת הָעָרְיִים שהוכנס לארץ-ישראל מאמריקה (Persea gratissima). פריו דומה לאגס, צבעו ירוק-כהה; מכיל כ-10% שָׁמֶן"; ובמילון בית-הספר: "פרי דומה לאגס גדול. קליפתו ירוקה, בשרו צהבהב, מכיל הרבה שומן וברזל. בתוכו גלעין גדול".

שלישית, הדוגמאות. במילון הגדול ההגדרה מלווה מובאות רבות מן הספרות העברית לדורותיה ולעתים דוגמאות משל המחבר עצמו. במילון בית-הספר ויתר אבן-שושן על רוב המובאות שמן הספרות², אך לעומת זה הקפיד על ניסוח שלם של הדוגמאות, כדרך שמלמדים בביה"ס לנסח משפט שלם. למשל, במילון הגדול כתוב: "חֻתְמַת... חותמת-הדואר על הבול, חותמת בית-הספר על תעודת-התלמיד". ואילו במילון בית-הספר כתוב: "חֻתְמַת... בדואר שמים חותמת על כל המכתבים והבולים המודבקים עליהם. בקצה תעודת בית-הספר יש חותמת בית-הספר וחתומת המחנך או המנהל".

רביעית, העריכה הגראפית. במילון בית-הספר שוליים רחבים, יותר מארבעה ס"מ, ובהם אלפי איורים צבעוניים למלים שעניינן ריאליה. נוסף לציורי הערכים

2. להוציא מובאות מן המקרא, וקצת מובאות מן התפילה.

שבראש כל עמוד - כלומר, ציון הערך הראשון והערך האחרון שבעמוד - כמקובל במילון הגדול, יש כאן במעלה העמוד השמאלי שבכל מפתח ציון בולט וצבעוני של האות הראשונה. מספר העמוד מסומן פעמיים: פעם, במעלה העמוד בפינתו הפנימית, כמקובל במילון הגדול, ושוב פעם - בספרות גדולות במיוחד, בתחתית העמוד בפינתו החיצונית. לדעתי, הציון הראשון מיותר.

חידוש חשוב יש ב"מילון בית-הספר" לעומת המילון הגדול, והוא דרך הבאתם של הפעלים. אבן-שושן כותב בהקדמתו: "בנייני הפעלים (כל הפעלים - כ'שלמים' כ'עלולים!)" ניתנו במילוננו לא רק ליד השורש, אלא כל בנין - בגוף שלישי עבר יחיד - במקומו האלף-ביתי לפי אות השימוש שבו... סידור זה יקל הרבה על התלמיד הצעיר, ואגב, הוא תואם גם את ההיבט המודרני-המדעי על בנייני הפועל העברי כערכים מילוניים עצמאיים. עם זאת לא התעלמנו גם מן הערך הפורמאלי-ההגיגי שבהפרת צמידותו של כל בנין לשורש, ולפיכך ניתנו רוב הבניינים השכיחים גם ליד השורש. והרי דוגמה לשיטתו של אבן-שושן בהבאת הפעלים: "הִכְתִּיב קרא בקול דברים שאחר יכתוב אותם - ראה עוד כָּתַב (עמ' 241-242)³; "הִתְכַּתֵּב החליף מכתבים עם מישהו - ראה עוד כָּתַב (עמ' 242)⁴; "נִכְתַּב נרשם - ראה עוד כָּתַב (עמ' 242)⁵. בעמ' 241-242

3. "מילון בית-הספר" עמ' 99.

4. שם, עמ' 129.

5. שם, עמ' 341.

בא הפועל כָּתַב על כל בנייניו⁶: כל בניין והגדרתו המפורטת, דוגמאותיו וניביו. דרך זו של הבאת הפעלים אפשר שיש בה הקלה לתלמיד, כדברי המחבר, אך אני רואה בה סכנה כפולה. האחת, תלמיד שיקרא תחילה את ההגדרה הקצרה הבאה ליד צורת הנסתר בעבר, צורה המשמשת ערך רומז, אין ביטחון שיפנה אל השורש, ויראה שם את ההגדרה המלאה, את הדוגמאות ואת הניבים, אף על פי שמראה מקומו של הערך השלם רשום בסוף הרמיזה. הסכנה היא אפוא שהעצלות מביאה לידי שטחיות. שנית, במקום להקל אפשר שהערכים הרומזים יביכו את התלמיד, שהרי חלק גדול של הוראת הלשון העברית בביה"ס היסודי עניינו הכרת הזיקה של המלים, ובייחוד של הפעלים, אל שורשיהם. והנה בא מילון בית-הספר⁷ ובצד שיטת שורש הפועל והבניינים הנגזרים ממנו הוא מעמיד שיטה נוספת, שעושה כל בניין ערך מילוני לעצמו. כלום אין כאן שתי שיטות, שסותרות זו את זו? ועוד דבר, איני יודע מה קל יותר בשביל תלמיד הנתקל, דרך משל, בצורת פועל בעתיד של בניין נפעל: לעמוד על צורת הנסתר בעבר ואחר כך למצוא אותה במילון על פי הא"ב שלה, או להפשיט מיד את שורשה של הצורה שלפניו ולמצוא את השורש במילון⁷. כמו כן חולק אני על טענתו של המחבר, ש"סידור זה... תואם גם את ההיבט המודרני-המדעי על בנייני הפועל העברי כערכים מילוניים

6. ובכללם גם בניין הופעל, שלא נרמז במקומו לפי הא"ב

של צורת הנסתר שלו בעבר.

7. ב'שלמים' מדובר, שכן ב'עלולים' שיטת הרמיזות הכרחית.

עצמאיים". ראיית כל בניין מבנייני הפועל כערך מילוני לעצמו אינה נחלת רוב חוקרי הלשון העברית בימינו, ואני מפל מקום חולק עליה.

*

"מילון בית-הספר" מעורר התפעלות מבחינה נוספת: הרי זה הישגו של יחיד, העושה את כל מלאכתו שלא בצות של מומחים – פדגוגים ופסיכולוגים ופסיכולינגויסטים וסוציאלינגויסטים, ושלא מטעם משרד ממשלתי, שלא עשה חיל בתחום הוראת הלשון העברית, או מטעם אוניברסיטאות, שמעולם לא ראו בתחום זה עניין חשוב לענות בו בשל הוד אקדמייתם האולימפית; בקיצור; אדם שנהנה לכתוב מילון בשביל זאטוטים בני עשר, מפני שהוא יודע ומבין את אשר לא הבינו גדולים וטובים: באין הרגל של שימוש במילון בגיל בית-הספר, גם אחר כך לא יבוא הרגל זה מאליו, ואדם מבוגר שאינו נזקק למילון של לשונו שלו מום קטן יש בו, מן המומים שדוברי עברית נתברכו בהם לרוב.